

Arianne Baggerman – Rudolf Dekker

De opmars van het egodocument in de Nederlandse geschiedschrijving¹

Enige tijd geleden verscheen als onderdeel van het onderzoeksproject "Nederlandse Cultuur in Europese Context" een prachtig boek waarin Willem Frijhoff en Marijke Spies de Nederlandse cultuur rond het jaar 1650 in kaart brengen. Een bijzondere plaats wordt in deze studie ingenomen door een tot voor kort volstrekt onbekende Amsterdammer, Hermanus Verbeeck.² Niet veel later publiceerde Maarten Prak een overzichtswerk *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*.³ Ook daarin figureert Hermanus Verbeeck prominent. Wat maakt Hermanus Verbeeck zo bijzonder? In de eerste plaats is dat zijn alledaagsheid. In 1621 geboren als zoon van een rooms-katholieke bontwerker kwam hij in de leer bij zijn vader en nam na diens dood de leiding van het bedrijfje over. Omdat de bontmakerij slecht liep, verkocht hij de zaak en zette een grutterswinkel op, die evenmin floreerde. Ondertussen nam hij les in boekhouden en verwierf hij een aanstelling als makelaar. Maar ook die baan was geen succes en door ziekte werd hij afhankelijk van bijstand van het makelaarsgilde. In 1670 kon hij klerk worden van een belastinginnehmer, maar twee jaar later raakte hij deze baan weer kwijt. Daarna zwijgen de bronnen en tien jaar later overleed Verbeeck.

Het leven van Hermanus Verbeeck is eerder treurig dan spectaculair te noemen, maar zijn schriftelijke nalatenschap is uniek: "Memoriaal ofte mijn levenraijnsinghe". In dit manuscript van tweehonderd bladzijden doet Verbeeck verslag van zijn eigen leven. Deze autobiografie heeft de vorm van

een berijmd verslag dat met tussenpozen van enkele jaren op schrift werd gesteld. Hoe belangrijk Verbeeck zijn werk vond, blijkt uit een passage waarin hij vertelt hoe hij zijn in brand geraakte huis binnenging om zijn manuscripten te redden. De tekst is bijzonder gedetailleerd. Verbeeck vertelt over zijn jeugd, een reis die hij als leerjongen naar Frankrijk maakte, zijn beroepsmatige mislukkingen, zijn huwelijk, de opvoeding van zijn kinderen, familieruzies en zijn worsteling het hoofd boven water te houden. Een van de laatste strofen, genoteerd in 1673 luidt:

'De Heer is 't bekend hoe wij deze winterdagen
doorbrengen in onze pijn, niemand als God het klagen
dat ik mij heb gevoed met vrouw en kinderen
met brood en boerenkaas, een soberlijk gewin
en menig waterdronk uit onze put gedronken.'

Het bestaan van Verbeeck, zijn vrouw en hun drie dochters was kariger dan ooit geworden. Brood en kaas waren het voedsel van de armen, vlees kwam kennelijk niet meer op tafel. En wie het maar even kon betalen, kocht vers drinkwater dat per schuit werd aangevoerd, want het water uit de Amsterdamse putten smaakte slecht en was ongezond. In deze treurige omstandigheden nemen we afscheid van Hermanus Verbeeck en zijn gezin. Hij eindigt zijn tekst met het uitspreken van de hoop dat God hem te zijner tijd zal bijstaan 'in de pijn, waarin met mijn gemaal en kroosten nu in zijn.' Een zo persoonlijk verslag van het leven van eenvoudige mensen uit de Gouden Eeuw is zeer zeldzaam, geen andere autobiograaf uit die tijd is zo uitvoerig en openhartig.

Het manuscript van Verbeeck kwam enkele jaren geleden boven water in de Haarlemse Stadsbibliotheek tijdens een landelijke inventarisatie van egodocumenten uit de periode 1500-1814. De tekst werd snel daarna uitgegeven door Jeroen Blaak in de reeks Egodocumenten van Uitgeverij Verloren.⁴ De ontdekking en het succes van de autobiografie van Verbeeck staat niet op zichzelf. De belangstelling voor egodocumenten is in de afgelopen jaren sterk toegenomen. De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) financierde een inventarisatie van egodocumenten in handschrift en in druk overgeleverd uit de periode 1500 tot 1814, en inmiddels loopt een vervolgproject over de periode tot 1914, dat dit jaar wordt afgesloten.⁵ In de reeks Egodocumenten van uitgeverij Verloren zijn in de afgelopen vijftien jaar 24 delen verschenen. Ook bij andere uitgeverijen wordt een groeiend aantal historische egodocumenten uitgegeven. Zo ver-

schenen er ondermeer een nieuwe vertaling van de Latijnse autobiografie van Constantijn Huygens bezorgd door Frans Blom en brieven van een achttiende-eeuwse zeemansvrouw uitgegeven door Vibeke Roeper om twee uitersten in het scala van auteurs te noemen.⁶ Een van de meest spectaculaire heruitgaven is het door Michiel Koolbergen uitgegeven dagboek van een dienaar van de Verenigde Oost-Indische Compagnie die in 1725 op het eiland Ascension was achtergelaten. De papieren werden later gevonden door een opvarende van een Engels schip en in 1728 vertaald uitgegeven als *An authentic relation of the many hardships and sufferings of a Dutch sailor*. Koolbergen wist via ingenieus puzzelen de auteur te achterhalen, Leendert Hasenbosch, die wegens sodomie op het onbewoonde eiland was achtergelaten. Natuurlijk werd het boek gepubliceerd om te profiteren van het succes van *Robinson Crusoe*, dat negen jaar eerder verschenen was, maar de tekst was in feite veel authentiekter dan het werk van Defoe.⁷ Bij ontstentenis van het originele manuscript heeft Koolbergen de tekst terug vertaald in het Nederlands.

Voor de moderne tijd neemt het aantal uitgegeven egodocumenten eveneens zienderogen toe. Tot voor kort werd er nog over geklaagd dat Nederlandse historici zo terughoudend waren. Toen in 1992 Jelle Zijlstra zijn *Memoires* publiceerde, constateerde Marc Chavannes in het NRC-Handelsblad dat politieke autobiografieën zeldzaam zijn in Nederland: 'De magere oogst aan memoires zal ook wel te maken hebben met de Nederlandse bescheidenheidscultus en de ondoorzichtigheid van veel politieke besluitvorming. Het harmoniemodel verdraagt geen dramatische visies, persoonlijke mirakels en sappige titanengevechten.' Hij wees op het verschil met Engeland 'waar eerder te veel dan te weinig politici de rekening opmaken'.⁸ In 1999 bracht U. Rosenthal, hoogleraar bestuurskunde Leiden, de zwijgzzaamheid van politici in verband met het poldermodel: de besluitvorming vindt achter gesloten deuren plaats, zoals in het "torentjesoverleg", 'en als iemand daarover uit de school klapt [...] wordt hem dat niet in dank afgenomen. Je behoort daar niet over te praten. Het zou ook wel eens een van de redenen kunnen zijn waarom Nederlandse politici maar zelden hun memoires schrijven'.⁹

Die situatie wijzigt zich, want politici uit de late twintigste eeuw stellen steeds vaker hun levens te boek, zoals recent Hedy d'Ancona (Het persoonlijke is politiek), Ed van Tijn (Publieke zaken), J.A. van Kemenade (Wakken in het kroos) en niet te vergeten Pim Fortuyn (Autobiografie van een babyboomer).

Zelfs een korte politieke loopbaan levert voldoende stof op voor een boek voor auteurs als Eduard Bomhof (*Blinde ambitie*) en Marnix van Rij (*Duizend dagen in de landspolitiek*). Er dook bovendien alsnog een 'Nagelaten autobiografie' op van Willem Drees. Deze trend heeft ergens in de jaren '80 van de twintigste eeuw ingezet. Typerend is dat in de eerbiedwaardige Rijks Geschiedkundige Publicaties van het Instituut van Nederlandse Geschiedenis een belangrijk dagboek is uitgegeven, dat van W.H. de Beaufort (1874-1918) door Marijke van Faassen en Hans de Valk. De laatste gaf onlangs ook het dagboek uit van jhr.mr. J.W.M. Schorer, dat inzicht biedt in de gang van zaken aan het hof van koning Willem III. Dat de belangstelling bij moderne en contemporaine historici groeit, blijkt onder meer uit een door Remieg Aerts en anderen geredigeerde bundel *Het persoonlijke is politiek. Egodocumenten en politieke cultuur* (Hilversum: Verloren, 2002) en de proefschriften van Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* en van Esther Captain, *Achter het Kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995*.¹⁰ De meerdelige studie over de terugkeer en opvang van concentratiekampgevangenen na de Tweede Wereldoorlog heeft een afzonderlijk deel waarin getuigenissen zijn opgenomen.¹¹ Het

succes van compilaties als Geert Mak's *Ooggetuigen van de vaderlandse geschiedenis* en Rene van Stipriaan's *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw* bevestigen dat egodocumenten thans in het brandpunt van de belangstelling, maar dat is niet altijd zo geweest.¹² Wat is de achtergrond van deze ontwikkeling?

Het woord egodocument

Het woord egodocument is een vondst van de Amsterdamse historicus Jacques Presser, ontstaan uit zijn behoefte aan een verzamelterm voor autobiografieën, memoires, dagboeken, persoonlijke brieven. Hij definieerde egodocumenten als 'die historische bronnen, waarin de gebruiker zich gesteld ziet tegenover een "ik" of een enkele keer (Caesar, Henry Adams) een "hij" als schrijvend en beschrijvend subject voortdurend in de tekst aanwezig'.¹³ Iets later formuleerde hij het beknopter als 'die documenten, waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt...'.¹⁴ Pressers neologisme was nuttig en werd algemeen geaccepteerd, wat bezegeld is door opname in de nieuwste edities van het woordenboek Van Dale, met een wat al te brede omschrijving ('documenten over persoonlijke gebeurtenissen en levenservaringen').

Bijna vijftig jaar na Presser's introductie van het begrip egodocument blijkt de term ook buiten Nederland aan te slaan, en overgenomen te zijn in het Engels, Duits en zelfs incidenteel in het Frans. Mary Lindemann introduceerde het woord in haar artikel over de bronnen voor sociale geschiedenis in de in 2001 verschenen *Encyclopedia of European Social History*. Ze wijst erop dat egodocumenten belangrijk zijn 'by endowing ordinary lives with agency, dignity, and texture'. En ze vervolgt: 'Egodocuments have demonstrated how the rigid categories constructed by historians preoccupied with studying large groups and big structures might be less confining in practice...'.¹⁵

Toch werd er in Pressers tijd door de meeste historici argwanend naar egodocumenten gekeken, wist hij, en met zeker genoegen citeerde hij het oordeel van zijn collega Jan Romein uit diens *De biografie*: 'de autobiografie is de gevaarlijkste van alle bronnen'.¹⁶ Erger was dat in de opkomende sociaaleconomische geschiedenis voor dit soort bronnen helemaal geen plaats meer was. De jonge Franse historicus Emmanuel Le Roy Ladurie had net geprofeteerd dat historici voortaan alleen nog gezeten achter computers grafieken zouden maken. De toen dominerende Annales-

school zag geschiedenis als een sociale wetenschap, en de aan de sociologie ontleende methoden en technieken lieten geen ruimte voor een verhaal, laat staan voor een levensverhaal.

Hoe had het zover kunnen komen in de historische wetenschap? Aanvankelijk kregen in de traditionele politieke geschiedschrijving de hoofdrolspelers, de grote mannen, de meeste aandacht. Als bronnenkritisch principe gold hierbij dat hoe dichter een auteur bij de gebeurtenissen stond, des te betrouwbaarder diens verslag was. Dus beschouwde men egodocumenten van de hoofdrolspelers als de meest betrouwbare bronnen. Wie hadden er dichter met hun neus op veldslagen of diplomatieke onderhandelingen gestaan? Wie kon er beter het leven van een beroemdheid beschrijven dan die beroemdheid zelf? Als klassiek voorbeeld gold Caesar's *De Bello Gallico*.¹⁷

Mensen waren zelf hun beste biograaf, en als zij zelf de pen niet er hand namen, kon dat het best worden gedaan door iemand die hen goed gekend had. Een hechte persoonlijke band tussen de biograaf en diens subject achtte men essentieel, relaties dus zoals die tussen Boswell en Johnson, of tussen Eckermann en Goethe. Ontbrak zo'n intieme relatie, dan was een goede biografie onmogelijk. Dat was althans de mening van Voltaire volgens wie het pure oplichting was te pretenderen dat men het leven kon beschrijven van iemand die men niet zelf gekend had.

In de negentiende eeuw, toen de geschiedschrijving een wetenschappelijk karakter kreeg, waarschuwde Leopold von Ranke dat veel memoires onbetrouwbaar waren (vooral Franse, voegde hij eraan toe).¹⁸ Een andere Duitse historicus sprak later van gevaarlijke 'romanhafte Elemente' die in autobiografieën te vinden zijn.¹⁹ De Engelse diplomatieke historicus G.P. Gooch velde in 1936 een definitief oordeel aan de hand van een bespreking van memoires van onder meer Richelieu, Frederik de Grote en Talleyrand.²⁰ In al deze teksten was de waarheid verdraaid door de auteurs zelf of door hun editoren. De publicatie van Hitler's *Mein Kampf* gaf in de ogen van Gooch de doorslag. Hitlers propagandageschrift werd voor de Tweede Wereldoorlog nog gelezen als een autobiografie, de titel van de Engelse vertaling luidde dan ook *Hitler's autobiography*.²¹ Kortom, egodocumenten waren in het midden van de 20e eeuw geworden tot bronnen die door traditionele, politieke historici als uiterst onbetrouwbaar werden gezien, terwijl ze voor moderne sociaaleconomische historici volstrekt onbruikbaar waren.

Alleen binnen de ideeëngeschiedenis had het egodocument enige status behouden. In Duitsland had aan het eind van de negentiende eeuw Wilhelm Dilthey gepleit voor het gebruik van autobiografisch materiaal. Dat werd in

de praktijk gebracht door zijn leerling Georg Misch. Voor Dilthey en Misch was de geschiedenis vooral de voortschrijdende ontplooiing van het individu. Juist in egodocumenten zou zich die ontplooiing goed laten traceren. Dat is de grondgedachte van het grote werk van Misch, *Geschichte der Autobiographie*.²² Misch's werk is het voorbeeld geweest voor veel ander ideeën-historisch onderzoek, waarbij zich een canon heeft gevormd, die slechts uit een beperkt aantal auteurs bestaat, lopend van Augustinus, als vroegmiddeleeuwse voorloper, via Rousseau, en enkele andere achttiende-eeuwers, zoals Gibbon, Franklin en Goethe, naar schrijvers als Sartre en Leiris. Op deze benadering is toenemende kritiek gekomen, vooral wat betreft het teleologische karakter, het gebrek aan reflectie op wat verstaan moet worden onder individualiteit, en het impliciete eurocentrisme. Michael Mascuch ziet in zijn recente *Origins of the Individualist Self* autobiografisch schrijven als een culturele praktijk, waarbij de tekst een publiek vertoon van de eigen identiteit, de "self-identity", is.²³ Met een beroep op de socioloog Erving Goffman en de filosoof Charles Taylor meent Mascuch dat het concept "self-identity" flexibel, multi-interpretabel en historisch bepaald is. Hugo Röling heeft er onlangs bovendien op gewezen dat de negentiende en twintigste eeuw naast individualisering een niet minder sterke tendens tot collectivisering kenden.²⁴

Herwaardering

De herwaardering van het egodocument begon in een nieuwe vorm van geschiedschrijving, de mentaliteitsgeschiedenis. Een baanbrekend boek verscheen in 1970, het overlijdensjaar van Presser. De Engelse antropoloog en historicus Alan Macfarlane publiceerde een studie over de wereld van de Engelse zeventiende-eeuwse predikant Ralph Josselin op basis van diens dagboek.²⁵ Zijn politieke, economische, sociale en mentale wereld werden zorgvuldig gereconstrueerd. De herwaardering voor het egodocument werd bovendien gestimuleerd doordat in het midden van de jaren 1980 in reactie op de Annales-aanpak een herleving van de verhalende geschiedschrijving op gang kwam.²⁶

In de jaren 1980 ontwikkelde zich ook een andere stroming binnen de mentaliteitsgeschiedenis, micro-storia gedoopt door Carlo Ginzburg en andere Italiaanse historici die het genre ontwikkelden.²⁷ De kwestie van de representativiteit van individuele egodocumenten verloor voor hen betekenis, want ook de analyse van een op zichzelf staande tekst was volgens hen waardevol. De eerste van dergelijke studies waren gebaseerd op rechterlijke

stukken, vooral verhoren, die ook een autobiografisch aspect hebben. Ginzburg bestudeerde in zijn befaamde *De kaas en de wormen* de denkwereld van de zestiende-eeuwse heterodoxe molenaar Menocchio aan de hand van inquisitieverhoren.²⁸ Later kwam hij terug op de problematische situatie wanneer een historicus geconfronteerd wordt met 'Just one witness'.²⁹ Micro-historici hebben zich na de verkenning van de rechterlijke archieven op het egodocument gestort. Jeroen Blaak deed dergelijk onderzoek op basis van de reeds genoemde autobiografie van Hermanus Verbeeck.³⁰ Meer dan in de studies waarin meerdere, en vaak grote aantallen, egodocumenten de basis vormen, is er in de microhistorische benadering oog voor de literaire aspecten van de bestudeerde teksten.

Tal van onderwerpen werden in de geschiedwetenschap uitsluitend bestudeerd op basis van bronnen die weinig of niets over de historische praktijk te vertellen hadden. In de boekgeschiedenis werd bijvoorbeeld wel gekeken naar het boekenbezit van mensen, maar niet naar hun daadwerkelijke leesgedrag, zoals dat weerspiegeld wordt in dagboeken. Arianne Baggerman deed dat aan de hand van het dagboek dat het jongetje Otto van Eck sinds 1791 bijhield.³¹ Door het vergelijken van wat Otto schreef over de boeken die hij las met de passages in diezelfde boeken, kon greep worden gekregen op de wijze waarop dit jongetje het gelezene recipieerde, een groot probleem uit het historisch onderzoek op dit terrein. Soms was er een verschil te constateren en gaf hij een eigen draai aan wat hij gelezen had. Inmiddels verschijnt binnenkort het proefschrift van Jeroen Blaak waarin hij vier dagboeken uit de zeventiende en achttiende eeuw heeft geanalyseerd op lezen en schrijven.

Juist groepen die normaal gesproken onderbelicht blijven, kunnen door zorgvuldige analyse van – meestal schaarse – egodocumenten uit de schaduw treden. Vrouwen, arbeiders, kinderen, slaven hebben nu af en toe een stem gekregen. In de geschiedenis van de VOC is de leefwereld van de eenvoudige matrozen lang onderbelicht gebleven. Roelof van Gelder schreef een boek over de wereld van een VOC-matroos aan de hand van diens reisverslag.³²

Niet alleen werd het egodocument ontdekt als bron die informatie verschaft waar bijvoorbeeld overheidsarchieven tekort schieten. De bestudering van deze teksten leidde tot het stellen van nieuwe vragen over thema's als de verhouding tussen privé en publiek en de ontwikkeling van identiteitsbesef en zelfrepresentatie, en leverden op die manier een bijdrage aan de theorievorming binnen de cultuurgeschiedenis. Het onderzoek naar deze meer fundamentele kwesties is echter nog maar amper begonnen.

Invloed op vorm en inhoud

Sommige historici beschouwden egodocumenten niet alleen als nieuwe bronnen, maar gingen ook de vorm van dagboek en autobiografie hanteren in hun eigen werk. Philippe Lejeune schreef een boek over Franse meisjesdagboeken in de negentiende eeuw, dat grotendeels bestaat uit een collage van de door hem ontdekte dagboeken verbonden door onderzoeksnotities uit zijn eigen dagboek.³³ De voortgang van zijn werk is tegenwoordig te volgen op zijn website. Alain Corbain schreef een boek over 'de vergeten gewone man', door het leven van een volslagen onbekende negentiende-eeuwse klompenmaker te reconstrueren en hij begint met excerpten uit zijn eigen dagboek, als was het een verslag dat een antropoloog maakt tijdens veldwerk. De behoefte aan een meer persoonlijke benadering van het verleden reikt kennelijk verder dan alleen een voorkeur voor egodocumenten als bron, maar begint ook een stempel op de presentatie te drukken.

Een andere nieuwe ontwikkeling is de groeiende voorliefde onder historici om het eigen levensverhaal te vertellen. Eerdere generaties deden dat slechts bij uitzondering en met terughoudendheid, zoals Johan Huizinga in 'Mijn weg tot de geschiedenis', en zelfs Jacques Presser kwam niet verder dan een aanzet, gepubliceerd in de reeks Privédomein van de Arbeiderspers. Annie Romein was een voorloper met haar *Omzien in verwondering*, waarna na pas met Lou de Jong's tweedelige *Herinneringen* uit 1993 en 1996 een meer geregelde stroom op gang kwam. Beiden proberen hun eigen leven te plaatsen in het kader van de tijd. Toch zijn beide boeken weinig meer dan goedbedoelde mislukkingen. De autobiografie van Annie Romein werd door haar biografe, Angenies Brandenburg, bestempeld als grotendeels onwaar, die van Lou de Jong door criticus Gerard Mulder als een 'achterstevoren afgedraaide bandopname van een psychoanalyse'. Toch zette de trend door en volgden onder meer Peter Klein en Barbara Henkes met hun familiegeschiedenissen en Richter Roegholt met zijn *De stad is een gesprek. Terugblik op mijn leven*. Nederlandse historici volgen hiermee een trend die in Frankrijk is begonnen waar zich onder het etiket 'ego-histoire' tal van historici zich zetten aan hun eigen levensbeschrijving. Een van de meest succesvolle is hier weer Emmanuel Ladurie, die vanuit de geschiedenis als statistiek via de microhistorie uitgekomen is op de kleinste cirkel die het terrein vormt van een auteur: het eigen leven. Inmiddels is deze nieuwe historiografische mode alweer in kaart gebracht door een andere historicus,

de Amerikaan Jeremy Popkin, volgens wie historici in hun autobiografie meestal proberen hun leven en hun tijd in samenhang te begrijpen en tegelijkertijd betogen dat zij ook maar gewone mensen zijn ondanks bestaande vooroordelen over ivoren torens en archiefvatten.

Geschiedenis en literatuur

Een vraag waarmee schrijvers en critici worstelen, is hoeveel autobiografie een schrijver in zijn functie mag worstelen. In 1993 werd nog geconstateerd dat de belangstelling voor de boekenweek minder was dan het jaar daarvoor, vanwege het thema egodocumenten, dat niet genoeg tot de verbeelding zou spreken.

Een paar jaar later leek het erop alsof er niets anders meer werd geschreven. Tot ieders verbazing was de mega-roman van J.J. Voskuil, een bewerking van zijn dagboek, een bestseller geworden. Carel Peeters klaagde in zijn artikel 'De potloodventer in de literatuur' in *Vrij Nederland* in november 1998 over deze ontwikkeling, en brak zijn staf over Rogi Wieg, Renate Rubinstein, Kristien Hemmerechts en anderen. Dat kon het tij niet keren, en er volgden successen als Connie Palmen's *I.M.*, Geerten Meijnsing over zijn leven in Toscane, P.F. Thomese over de dood van zijn dochtertje. Terwijl onder historici het debat ging over het gebruik van egodocumenten als historische bron, gaat het hier om de toepassing van de techniek van de autobiografie. Om de onduidelijkheid over de spelregels te bezweren zijn er nieuwe termen ingevoerd als het Franse *auto-fictie* en het Engelse *faction*, maar in wezen gaat het om dezelfde: lezers die nerveus worden wanneer het gewenste duidelijke onderscheid tussen werkelijkheid en fictie, tussen realiteit en fantasie minder eenvoudig blijkt dan ze verwacht of gehoopt hadden. Veel lezers hebben de schok meegemaakt, wanneer een waar gebeurd verhaal verzonnen bleek te zijn (Weinreb) of wanneer een verzonnen verhaal echt bleek te zijn (Reve's *De avonden*) of wanneer niemand er meer een touw aan kan vastknopen (Boudewijn Buchs *Kleine blonde dood*). De verwarring scheidt in elk geval een band tussen twee categorieën wetenschappers die tot dus verre decennialang naast elkaar hebben geleefd, de neerlandici en de historici. Historici buigen zich inmiddels over de vraag in hoeverre romans bruikbaar zijn als bron voor de sociale geschiedenis. De volgende stap moeten ze echter nog maken: nagaan in hoeverre de van oudsher gebruikte overheidsarchieven op fictie zijn gebaseerd en in welke mate hun inhoud bepaald wordt door ambtelijke retoriek, die immers

minstens zo effectief is als literaire retoriek. Het boek dat historici de afgelopen jaren het meest in verwarring heeft gebracht is *Het bureau*, de vele duizenden bladzijden lange romancyclus van J.J. Voskuil, omdat het in deze autofictie de wereld van historici zelf duidelijk herkenbaar wordt weergegeven. Er is zelfs een sleutel op het boek uitgekomen waarin de meestal licht verdraaide namen worden herleid tot bestaande personen.

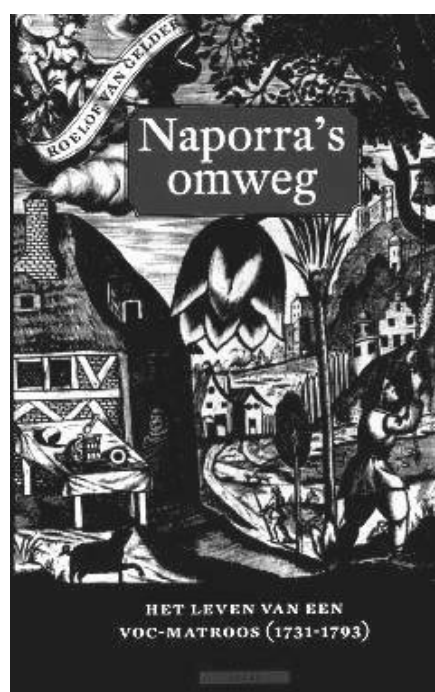
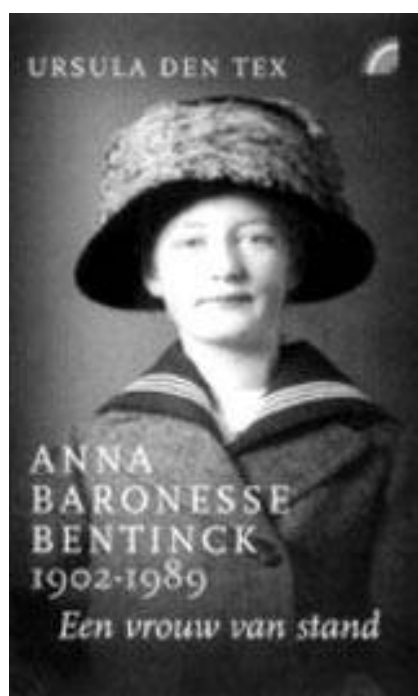
Conclusie: Grote verhalen, kleine verhalen

De groeiende belangstelling voor egodocumenten hangt samen met wat wel genoemd wordt de 'kleine deelverhalen' die de plaats zouden innemen van de 'grote verhalen'. De ondergang van het grote verhaal, de geschiedschrijving binnen het brede nationale – nationalistische – kader, binnen grote concepten als klassenstrijd of verhouding tussen centrum en periferie, wordt veelal gezien als een uitvloeisel van de politieke veranderingen van de afgelopen vijftien jaar, de teloorgang van de grote politieke systemen, met name het marxistische.

Ook vloeit de belangstelling voor egodocumenten voort uit het al door Jan Romein een halve eeuw geleden geconstateerde probleem van de vergaande specialisering van de geschiedwetenschap en daarmee de vergruizing van het historisch beeld. Dat proces heeft zich sinds Jan Romein het op de agenda zette alleen nog maar versterkt. De historicus of journalist die zich zou willen zetten aan het schrijven van een nieuw overzichtswerk over bijvoorbeeld Nederland in de twintigste eeuw, ziet zich voor de onmogelijke taak gesteld een schier oneindig aantal publicaties vanuit verschillende disciplines tot één geheel te smeden. Maar vanuit welke invalshoek zou hij zo'n werk moeten schrijven nu de grote lijnen waarlangs geschiedenis een tijdlang is gemodelleerd zoals modernisering of klassenstrijd in diskrediet zijn geraakt? Geert Mak vond een oplossing door het persoonlijk verhaal van zijn familie centraal te stellen, waarin de eeuw zich weerspiegelde.

Anders dan binnen de traditionele geschiedschrijving werken historici die zich baseren op egodocumenten meestal niet met een onderzoekshypothese vooraf, waarbij bronnen worden gezocht om een, op basis van het al bekende, geformuleerde stellingname te verifiëren of te falsificeren. De auteur (historicus, journalist, neerlandicus) laat zich door een raadsel, een geheimzinnige kwestie, een onverklaarbare gebeurtenis, in een vreemde wereld meetrekken. De auteur is geen alwetende verteller maar een speurder, een jager, een zoeker. Door in te zoomen op een persoon in het verleden wordt

lezers aan de ene kant de mogelijkheid geboden zich in het verleden te verplaatsen, maar de wereld die zich aan hen ontvouwt is en blijft een vreemde wereld. Hoe verder Roelof van Gelder inzoomt op de wereld van de achttiende-eeuwse matroos Georg Naporra, hoe vreemder die wereld wordt. Om een recensie van Geert Mak over dit boek te citeren: 'Het is een trage, grimmige en harde planeet die we hier betreden. Iedereen slaat en geselt, altijd: kooplieden slaan hun leerjongens, schippers hun schepelingen, officieren hun soldaten, zodat bij het exercitieterrein de hele dag het gevloek en het gekerm van de rekruten te horen is'. De wereld van 'een adellijke vrouw van weleer', die Ursula den Tex op basis van dagboeken en brieven ontvouwt in haar recente boek over haar moeder, wordt alsmaar exotischer naarmate ze dieper graaft. Ook zij experimenteert met afstand en nabijheid. Ze kijkt met de ogen van een antropoloog naar een wereld die haar vertrouwd is en toch zo vreemd. Dat is een houding die in feite inherent is aan het werken met egodocumenten, en het is er misschien de grootste aantrekkingskracht van.

Noten

- ¹ Dit artikel is geschreven in het kader van het NWO-Vernieuwingsimpuls-project "Controlling time and shaping the self: education, introspection and practices of writing in the Netherlands 1750-1914" geleid door dr. Arianne Baggerman, Erasmus Universiteit Rotterdam, Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen.
- ² Frijhoff, W. – Spies, M.: *1650: Bevochten eendracht*. Den Haag: Sdu 1999.
- ³ Prak, Maarten: *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*. Nijmegen: SUN 2002.
- ⁴ Verbeeck, Hermanus: *Memoriaal ofte mijn levensraisinghe*. ed. Blaak, Jeroen. Hilversum: Verloren 1999; Blaak, Jeroen: *Worstelen om te overleven. De zorg om het bestaan in het Memoriaal van Hermanus Verbeeck (1621-1681)*. *Holland* 31 (1999), p. 1-18.
- ⁵ Over de resultaten van het eerste project: Dekker, Rudolf: "Dat mijn lieven kinderen weten zouden...". *Egodocumenten in Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw*. *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 3 (1993), p. 5-22 en 'Van "grand tour" tot treur- en sukkelreis', *Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw*. *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 4 (1994), p. 8-25. Over de opzet van het tweede project: Baggerman, Arianne, Dekker, Rudolf en Schulte Nordholt, Gerard: *Inventarisatie van in handschrift overgeleverde egodocumenten 1814-1914*. *Archievenblad* 103 (1999), p. 18-21. zie ook de website: www.egodocument.net.
- ⁶ Huygens, Constantijn: *Mijn leven verteld aan mijn kinderen in twee boeken*. ed. Frans Blom 2 dln. Amsterdam: Bakker/Prometheus 2003. Moree, Perry (ed.) *Kikkertje lief. Brieven van Aagje Luytsen geschreven tussen 1776 en 1780 aan Harmanus Kikkert, stuurman in dienst van de VOC*. Den Burg, Texel: Het Open Boek.
- ⁷ Koolbergen, Michiel: *Een Hollandse Robinson Crusoe. Dagboek van de verbannen VOC-dinaar Leendert Hasenbosch op het onbewoonde eiland Ascension A.D. 1725*. Leiden: Menken Kasander en Wigman 2002.
- ⁸ Zijlstra, Jelle: *Per slot van rekening. Memoires*. Amsterdam: Contact 1992.
- ⁹ *De Volkskrant* 13 februari 1999, interview Peter Brusse.
- ¹⁰ Aerts, Remieg e.a. (ed.): *Het persoonlijke is politiek. Egodocumenten en politieke cultuur*. Hilversum: Verloren 2002; Scagliola, Stef: *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*. Amsterdam: Balans 2002; Captain, Esther: *Achter het Kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995*. Kampen: Kok 2002.
- ¹¹ Hinke, Piersma (ed.): *Mensenheugnis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen*. Amsterdam: Bert Bakker 2001.
- ¹² Mak, Geert: *Ooggetuigen van de vaderlandse geschiedenis*. Amsterdam: Prometheus 1991, vele malen herdrukt; Stipriaan, Rene van: *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Prometheus 2000.
- ¹³ Presser, J.: *Memoires als geschiedbron*. In: *Winkler Prins Encyclopedie VIII*. Amsterdam: Elsevier 1958. herdr.: Id., *Uit het werk van J. Presser*. Amsterdam 1969. p. 277-282.
- ¹⁴ Presser, J.: *Clio kijkt door het sleutelgat*. In: Id., *Uit het werk van J. Presser*. Amsterdam: Athenaeum-Polak en Van Gennep 1969. p. 283-295, p. 286.

- ¹⁵ Lindemann, Mary: Sources of social history. In: *Encyclopedia of European social history* 6 dln. Detroit: Scribner's Sons 2001. I, p. 36. Vgl. Burke, Peter: Representations of the Self from Petrarch to Descartes. In: Porter, Roy (ed.): *Rewriting the Self. Histories from the Middle Ages to the Present*. London: Routledge 1996. p. 17-29, p. 21; Schulze, Winfried (ed.): *Ego-Dokumente. Annaeherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin: Akademie Verlag 1996.
- ¹⁶ Romein, *De biografie*, p. 204.
- ¹⁷ Over de oudere historiografie, zie: Dekker, R.M.: Egodocumenten: een literatuur-overzicht. *Tijdschrift voor geschiedenis* 101 (1988), p. 161-190 en Brandenburg, Angenies: Notities over de (auto)biografie. In: Brandenburg, Angenies: *Annie Romein-Verschoor, 1895-1978*. Amsterdam: Arbeiderspers 1988. II, p. 9-99.
- ¹⁸ Ranke, Leopold von: *Aus Werk und Nachlass* IV. Fuchs, W.P. (ed.). Muenchen-Wien: Oldenbourg 1964-1975. p. 112.
- ¹⁹ Glagau, Hans: *Die moderne Selbstbiographie als historische Quelle: eine Untersuchung*. Marburg: N.G. Elwert 1903.
- ²⁰ Peabody Gooch, George: Political Autobiography. In: *Studies in Diplomacy and Statecraft*. London / New York / Toronto: Longmans, Green and Co. 1942. p. 227-290. Eerdere versies verschenen in: *Royal Society of Literature Transactions* 15 (1936) en *Contemporary Review* (1941) (november).
- ²¹ Maser, Werner: *Hitlers Mein Kampf. Entstehung, Aufbau, Stil, Aenderungen, Quellen, Quellenwert, kommentierte Auszuege*. Muenchen: Bechtle Verlag 1966. foto p. 176. Maser zegt in zijn analyse overigens weinig over het autobiografische aspect van het boek, p. 95.
- ²² Misch, George: *Geschichte der Autobiographie*. Bern: Francke 1949-1970. 7 dln. [In het laatste deel zijn ook latere artikelen opgenomen, waaronder 'Die Autobiographie der franzoesische Aristokratie des 17. Jahrhunderts', uit: *Deutsche Vierteljahrschrift fuer Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 1 (1923), p. 172-213.]. Ook: Misch, George: *Studien zur Geschichte der Autobiographie*. Goettingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1954-1957. 3 dln.
- ²³ Mascuch, Michael: *Origins of the Individualist Self. Autobiography and Self-Identity in England, 1591-1791*. Cambridge: Polity Press 1997.
- ²⁴ Roeling, Hugo: Een ik in mijzelf. Individualisering in de Nieuwste Tijd. *Spiegel Historiael* 34 (1999), p. 10-14 (themanummer over geschiedenis en individualiteit).
- ²⁵ Macfarlane, Alan: *The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press 1970.
- ²⁶ Stone, Lawrence: The revival of narrative. *Past and Present* no. 85 (1979), p. 3-24.
- ²⁷ Ginzburg, Carlo: Microhistory: Two or three things that I know about it. *Critical Inquiry* 20 (1993), p. 10-35; Levi, Giovanni: On microhistory. In: Burke, Peter (ed.): *New perspectives on historical writing*. Cambridge: Polity Press 1991. p. 93-113. Zie ook Florike Egmond en Mason, Peter: *The mammoth and the mouse. Micro-history and morphology*. Baltimore: Johns Hopkins U.P. 1997.
- ²⁸ Ginzburg, Carlo: *The cheese and the worms: the cosmos of a sixteenth-century miller*. Baltimore: Johns Hopkins U.P. 1980, vert. *De kaas en de wormen, het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar*. Amsterdam: Bert Bakker 1982.

- ²⁹ Ginzburg, Carlo: Just One Witness. In: Friedlander, S. (ed.): *Probing the Limits of Representation: Nazism and the Final Solution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1992.
- ³⁰ Blaak, Jeroen: Worstelen om te overleven. De zorg om het bestaan in het Memoriaal van Harmannus Verbeeck (1621-1681). *Holland* 31 (1999), p. 1-19.
- ³¹ Baggerman, Arianne: The Cultural Universe of a Dutch Child: Otto van Eck and his Literature. *Eighteenth Century Studies* 31 (1997), p. 129-134; Id., 'Lezen tot de laatste snik. Otto van Eck en zijn dagelijkse literatuur (1780-1798)', *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 1 (1994), p. 57-89.
- ³² Gelder, Roelof van: *Naporra's omweg*. Amsterdam: Aspekt 2002.
- ³³ Lejeune, Philippe: *Le moi des desmoiselles. Enquete sur le journal de jeune fille*. Parijs: Seuil 1993.